

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Соціальні та політичні конфлікти»
обов'язкових компонент
освітньої програми другого (магістерського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №2. Соціальний конфлікт та його сутність і типологія

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент Шиліна А. А., професор кафедри соціології та психології, доктор педагогічних наук доцент Марченко О. Г.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекцій:

1. Поняття соціального конфлікту.
2. Рівні соціальної організації та конфлікти на цих рівнях. Суб'єкти соціальних взаємодій.
3. Структура соціального конфлікту.

Література.

1. Гелей С., Рутар С. Політологія: навч. посіб. 5 вид, перероб. і доп. Київ: Знання, 2014. 645 с.
2. Іщенко М. Політологія: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького. Черкаси: Видавництво ЧНУ, 2014. 387с.
3. Кирилюк Ф. Політологія Нової доби: посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Академія, 2013. 303 с.
4. Кузь О. Політологія: навч. посібник. Харків: Харківський національний економічний університет, 2014. 340с.
5. Обушний М. Політологія: довідник. Микола Обушний, Анатолій Коваленко, Олег Ткач; За ред. Миколи Обушного; КНУ ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Довіра, 2014. 599 с.
6. Конотопенко О. П., Гриб В. І., Лапшин С. А. Сутнісні характеристики політичного конфлікту в українському суспільстві. *Регіональні студії*, 2020. С. 12-15.
7. Ващенко І. В., Кляп І.В. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.

Допоміжна література:

1. Сучасні політологічні теорії конфлікту [Електронний ресурс] Студопедія. 2017. Режим доступу до ресурсу: <http://studies.in.ua/ru/teoriya-politicheskogokonflikta-shpargalki/1822-suchasn-poltologchn-teoryi-konfliktu.html>.
2. Політична діяльність і політичні відносини. Конфлікти та кризи у суспільно-політичному житті [Електронний ресурс] // StudAll.org. 2015. Режим доступу до ресурсу: <https://studall.org/all-30022.html>.
3. Тихонюк С. А. Особливості політичних конфліктів в умовах реформування політичної системи : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01. Київ, 2013. 219 с.
4. Сахань О. М., Новіков О.В. Політичні конфлікти в Україні як прояв деструкції влади. Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. 2010. № 3. С. 182–191.
5. Станкевич І.П. Сучасні політичні конфлікти: джерела та шляхи розв'язання: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2010. 213 с.
6. Дмитренко М. Політичні конфлікти: природа виникнення та методи їх урегулювання. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікація. 2014. № 4. С. 6–14.

Інформаційні ресурси в Інтернеті.

1. Електронна бібліотека Національної бібліотеки України ім.

В.І.Вернадського (www.nbuv.gov.ua)

2. Пошукова система Google Академія (Google Scholar) - <http://scholar.google.com>

3. <https://www.cronicadelquindio.com/noticia-completa-titulo-жертва-дель-конфлікто-кламан-пор-це-де-віоленсія-анте-пандемія-хроніка-дель-квіндіо-нота-138178>

4. http://ideaspaz.org/media/website/FIP_COVID19_web_FINAL_V3.pdf

5. Наукова бібліотека ім. М.Максимовича www.library.univ.kiev.ua

6. Наукова бібліотека Національного університету “Києво-Могилянська академія” <http://www.ukma.kiev.ua/ukmalib>

7. Національна бібліотека України <http://www.nbuv.gov.ua/>

8. Національна Парламентська бібліотека України <http://www.nplu.kiev.ua/>

Текст лекції.

1. Поняття соціального конфлікту.

Соціальні конфлікти супроводжують всю історію людства. Війни і революції, демонстрації і страйки, мітинги і політична боротьба у парламенті - ось далеко не повний перелік форм, в яких можуть протікати конфлікти. Їх наслідки для суспільства неоднозначні. Одні з них призводили до загибелі імперій, до втрати державної незалежності, інші сприяли прогресивному розвитку суспільства, роблячи його ще більш демократичним і справедливим. Сучасне демократичне суспільство передбачає можливість появи великої кількості конфліктів і розвивається через їх вирішення. Іншими словами, конфлікт - це така ж природна форма взаємодії індивідів і соціальних груп у суспільстві, як співробітництво і кооперація. Ідею природності конфлікту ще в середині XIX ст. висловив німецький соціолог Г.Зіммель, який власне і увів в науковий обіг поняття "соціальний конфлікт". Він також підкреслив функціональність конфлікту, вважаючи, що саме таким чином очищається сама атмосфера суспільства. Обґрунтування внутрішньої суперечливості і конфліктності суспільства бере початок з XIX ст. В цей період з'являються перші теорії конфлікту. Їх виникнення стало теоретичною реакцією на класові протиріччя, що загострилися, і альтернативною відповіддю на односторонність теорій, які панували у цей період і трактували суспільство як стійке та стабільне ціле, в якому окремі частини органічно доповнюють одна одну. Одна із значних теорій конфлікту була розроблена К.Марксом та Ф.Енгельсом. У їхньому вченні суспільні протиріччя виступають головною рушійною силою соціальних змін. В соціально-антагоністичних формаціях вони реалізуються у формі класової боротьби. Її джерелом є експлуатація, тобто присвоєння класом, що володіє власністю на засоби виробництва, результатів праці класу, який позбавлений власності. Розглядаючи головний конфлікт європейської історії XIX ст. - конфлікт між підприємцями і робітниками - К.Маркс та Ф.Енгельс вважали, що в міру того, як перші будуть ставати багатшими, а другі біднішими, конфлікт буде

посилюватися, що невідворотно призведе до соціалістичної революції. Марксизм вивів зв'язок між економічною боротьбою трудящих за кращі умови продажу своєї робочої сили і боротьбою політичною, яка дозволяє змінити критерії розподілу суспільних цінностей. Маркс описав цю тенденцію розвитку конфлікту як процес перетворення пролетаріату з "класу в себе" на "клас для себе". Останнє проявляється у формуванні власної партії, яка бере на себе керівництво боротьбою робітників проти існуючого політичного режиму. Вклад марксизму в розробку питання класового конфлікту є загальновизнаним. Він узагальнив реалії європейської історії XIX ст., яка пройшла під прапором гострої боротьби між робітниками і підприємцями. Але конфліктологія не обмежується дослідженням тільки класових конфліктів, а виходить з того, що суспільство включає у себе можливість найрізноманітніших конфліктів. Більше того, в другій половині XX ст. у багатьох розвинутих країнах класової колонізації класові колізії "відійшли" на задній план, уступивши місце іншим конфліктам. Наприклад, в США расова напруга завжди домінувала у відношенні до класових протиріч. Багатогранність соціальних конфліктів зумовлена складністю соціальної структури суспільства, в якій виражені різноманітні групи та спільноти, що відрізняються за майновим, етнічним, релігійним та іншими параметрами. У кожної з цих груп є власні інтереси, які формуються на основі усвідомлення свого становища в суспільстві. Це положення може оцінюватися як незадовільне та несправедливе, в категоріях панування і підпорядкування одних груп над іншими, що робить закономірним появу суспільних протиріч. Чим складніше суспільство, чим воно більш багатошарове, тим більше можливих приводів для виникнення соціальних колізій. Головна умова позитивності конфлікту - це управління ним, що дозволяє знизити загострення боротьби, обмежити кількість його суб'єктів і предметів суперечки. Світовий досвід, в тому числі і нашої країни, говорить про те, що там, де конфлікти насильницькі припиняються або назрілі протиріччя не помічаються, вони переходять на прихований (латентний) рівень; тим самим зникає можливість мирного вирішення протиріч. Рано чи пізно конфлікти проявляють себе, але вже у більш руйнівних формах. Позитивні ж функції конфліктів проявляються в тому, що вони сигналізують владі про проблеми, які з'явилися, стимулюють розвиток суспільства через вирішення цих проблем, ініціюють прийняття нових законів та створення нових інститутів, інтегрують раніше розрізнених індивідів і формують стійкі групи інтересів. Нарешті, конфлікти виконують роль своєрідного "клапану" для пристрастей, що накопичилися.

Всі конфлікти з участю суспільних груп є соціальними. Але залежно від сфер, в яких вони проявляються, ці конфлікти приймають форму економічних, політичних, міжкультурних, ідеологічних, юридичних тощо. Економічні конфлікти пов'язані з розподілом праці і виникненням на цій основі відмінності людей у доступі до суспільних благ. В сучасній Україні у змісті конфліктів відображаються проблеми становлення ринку і перерозподілу власності. Способами їх прояву може бути конкуренція різних корпоративних економічних

груп, страйки і трудові суперечки, пов'язані з приватизацією підприємств, з приводу заробітної плати і використання професійного потенціалу.

Виділяють соціальні конфлікти у вузькому значенні цього слова. Їх предметом можуть бути питання, що стосуються статусу суспільного ладу. Різновидами соціальних конфліктів є міжетнічні та класові конфлікти. Перші проходять лініями етнічних спільнот, другі - лініями класового поділу суспільства.

Політичний конфлікт - це конфлікт з приводу розподілу владних повноважень, з приводу панування і управління. Більшість соціальних конфліктів знаходять продовження у сфері владних відносин, тому що для вирішення протиріч, що виникли, часто вимагається прийняття політичних рішень.

Цей тип конфлікту має своїм змістом:

- боротьбу між групами за вплив в інститутах державної влади;
- боротьбу за доступ для прийняття значущих рішень;
- боротьбу за участь у розпорядженні ресурсами;
- боротьбу за пріоритетність своїх поглядів та ідей.

У конфлікті кожна із сторін проголошує свій інтерес загальним і обов'язковим для інших груп. Саме в цьому закладена полярність позицій і дій сторін.

Специфіка політичного конфлікту проявляється у тому, що його учасники мають організаційну оформленість. Сторонами конфлікту виступають політичні партії, організовані групи тиску, громадські рухи, інститути державної влади, парламентські фракції, ЗМІ, міжнародні організації і держави. В політиці конфліктне протистояння часто набуває форми протилежності: правляча влада - опозиція. Виділення цього суб'єкту конфлікту пов'язано з його функціональним призначенням: критикою, боротьбою з офіційним урядовим курсом і пропозицією альтернативних проектів. Кінцева мета опозиції - зайняти домінуючі позиції у системі державної влади. Існують різні теоретичні підходи, що пояснюють причини виникнення соціальних конфліктів, в тому числі й політичних.

1. З позиції ресурсного підходу джерело конфліктів криється в нерівному розподілі засобів життєдіяльності: території, сировинних та енергетичних ресурсів, матеріальних і духовних благ, ресурсів влади, привілеїв. Нерівний доступ людей і груп до суспільних благ є проявом соціальної нерівності. Тому цей підхід часто конкретизується при розгляді проблем причин соціальної нерівності. Згідно з марксистською теорією, джерело соціальної нерівності потрібно шукати у сфері економічних відносин: володіння і не володіння власністю. Але існує й інша точка зору, згідно з якою нерівний доступ до благ формується у сфері політичної влади. Пануючі соціальні групи монополізують право на нормативні обов'язки, тлумачення законів і застосування санкцій; саме ці групи і розпоряджаються ресурсами. Так, наприклад, Р.Дарендорф бачить причину конфліктів в різницях статусів соціальних груп і відповідно в нерівному

доступі до шансів розвитку. Статус групи визначається становищем у системі відносин "керуючі - керовані".

2. Згідно з іншим підходом, в основі конфліктів лежить невдоволення універсальних людських потреб. Подібний підхід поділяв відомий російсько-американський соціолог П.Сорокін, який вказував, що безпосередньою передумовою будь-якої революції завжди було придушення базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їх задоволення. До числа базових інстинктів учений відніс потребу у житті, їжі, одязі, потребу колективного самозбереження, потребу у самовираженні, у творчій роботі і свободі. Сучасні вчені, продовжуючи цей напрямок, до числа базових відносять також і потребу економічної безпеки (бажання зберегти свою роботу та зацікавленість у збільшенні заробітної плати), а також потребу в ідентичності, іншими словами, приналежності до певної групи. Але конфлікти породжуються не самими потребами, а неадекватністю засобів їх задоволення, що знову дозволяє поставити питання про соціальну організацію суспільства і відношення нерівності.

3. Згідно з ціннісним підходом, природу конфлікту слід шукати у взаємовиключних системах вірувань, переконань, культурних стереотипах і розбіжності уявлень про справедливість, притаманних різним соціальним групам. Джерелом конфліктів можуть бути процеси самоідентифікації людей, тобто усвідомлення ними своєї приналежності до соціальних, релігійних, етнічних, ідеологічних та інших груп, з прагненням захистити культурну цілісність і самобутність.

4. Існує підхід, який пояснює конфлікти природою політики. Ця точка зору була обґрунтована німецьким політологом і юристом К.Шміттом і отримала подальший розвиток у роботах французького конфліктолога Ж.Фрвонда. Згідно з цією позицією, сенсом існування політики є взаємовідносини суб'єктів за схемою "друг" - "ворог". Тому всі політичні відносини конфліктні за своєю природою. Сама ж політика формується з економічних, моральних і соціальних відносин саме тоді, коли суспільні протиріччя усвідомлюються як відносини "друзів" і "ворогів".

5. Існують біологічні підходи у поясненні конфліктів. Прибічники цього підходу бачать у конфліктах прояв притаманного людині інстинкту агресивності, аналогічного інстинкту тварин. Так, К.Лоренц розглядав агресивність як постійну внутрішню напругу, яка вимагає розрядження і завжди знаходить зовнішнє вираження не дивлячись на те, є для цього подразник чи ні. Ще раніше італійський лікар Ч. Ламброзо вивів схильність окремих людей до насильства, виходячи з їх фізіологічних особливостей.

6. Соціо-біологічний підхід при розгляді конфліктів опирається на дарвінівську теорію природного відбору. Війни, конфлікти є проявом закону боротьби за виживання у суспільстві. Так, для соціал-дарвініста Л.Гумпловича причина конфліктів криється у природній ворожості людей одне до одного, до інших рас і несумісності культур цих народів.

7. Психологічні підходи бачать причину агресивності у властивостях психіки особистості. Згідно з психоаналітичним трактуванням З.Фрейда, насильницькі форми прояву конфліктів у суспільстві невідворотні. З одного боку, людині одвічно притаманний інстинкт агресивності, з іншого - людина змушена дотримуватись соціальних норм. Це створює внутрішню напругу, яка може розрядитися у формі насильства або у ставленні до себе, або у ставленні до інших.

8. Згідно з іншим психологічним підходом конфліктну поведінку необхідно розглядати як реакцію на фрустрацію. Під фрустрацією розуміється психологічна напруга, що викликана невдачею у незадоволенні якихось потреб і бажань. Причому одні психологи стверджують, що будь-яка фрустрація призводить до різних форм насильства, інші допускають множинність реакцій на неї, в тому числі і апатію, яку можна розуміти як параліч будь-якої мотивації.

Огляд існуючих підходів дозволяє зробити висновок, що у поясненні джерел суспільних конфліктів існують два основних напрямки: провідна роль належить або соціальним, або позасоціальним факторам. Але в кінцевому результаті конфлікти породжуються об'єктивно існуючими соціальними протиріччями. Психологічні ж трактування розкривають суб'єктивні аспекти формування мотивації на конфлікт та його емоційну складову.

Хоча конфлікти витікають з протиріч, ці явища не співпадають повністю. Протиріччя вказують на протилежність інтересів між різними групами. Вони можуть існувати довгий час, але не переростати у конфлікт (подібних прикладів багато у практиці міжнародних відносин). Однак накопичення протиріч у економічній, політичній і соціальній сферах суспільства може призвести до підйому соціальної напруги. Якщо вчасно не прийняти заходів для пом'якшення цієї ситуації, соціальна напруга може перерости у конфлікт. Таким чином, конфлікт - це форма розвитку протиріч, що виражається у безпосередньому протиборстві сторін. Конфлікту передують суб'єктивне усвідомлення людьми протилежності і несумісності інтересів. На цій основі формується конкретна мотивація до дій, після чого сторони приступають до протиборства у відкритих чи прихованих формах. Якщо протилежність інтересів не усвідомлена, серйозних колізій не виникає.

Не існує людської спільноти, в якій були б відсутні суперечності і зіткнення між її членами. До ворожнечі і зіткнень людина схильна не менше, ніж до співпраці.

Відносини в суспільстві складаються через безліч конфліктів, що розгортаються на всіх рівнях соціальної організації:

- конфлікти, пов'язані з ломкою колишньої і затвердженням нової системи цінностей, тобто конфлікти цивілізаційного рівня;
- конфлікти між колишніми способами організації суспільного життя і спробами створити нову систему суспільних відносин на основі демократизації і ринкової економіки, тобто конфлікти соціального рівня;
- конфлікти між старими і новими соціальними шарами і групами, тобто конфлікти на рівні структурних змін;

- конфлікти, пов'язані з конкурентоспроможністю підприємств, перебудовою організаційних відносин і фінансових зв'язків, здатних забезпечити роботу цих підприємств в нових умовах, тобто конфлікти інституційного рівня;
- конфлікти, пов'язані з використанням людьми нових можливостей соціального самоствердження і з складними процесами адаптації більшості населення до нових цінностей, норм, вимог ринкових відносин, тобто конфлікти рівня повсякденності.

Для соціального конфлікту завжди необхідно, як мінімум, дві протидіючі сторони. Вчинки людей, які представляють ці сторони, направлені на досягнення власних інтересів і, як правило, стикаються. Всім конфліктам властива сильна напруга, яка вимушує людей яким-небудь чином змінити поведінку, пристосуватися або "захиститися" від даної ситуації.

Л. Козер визначає соціальний конфлікт як ідеологічне явище, що відображає устремління і відчуття соціальних груп або індивідів в боротьбі за об'єктивні цілі: влада, зміна статусу, перерозподіл доходів, переоцінку цінностей і тому подібне. На його думку, цінність конфліктів полягає в тому, що вони запобігають окостенінню соціальної системи, відкривають дорогу інноваціям. Згідно іншому американському авторові К.Боулдінгу, конфлікт знаменує собою усвідомлені і доспілі протиріччя, зіткнення інтересів. Р-Дарендорф під конфліктом розуміє всі структурно-виконавчі відносини протилежності норм і очікувань, інститутів і груп.

Американські соціологи Р.Макк і Р.Снайдр описали наступні групи ознак, характерних для соціального конфлікту:

1) Необхідною умовою конфлікту є наявність, як мінімум, двох протидіючих сторін, причому сторони розуміються досить широко: ними можуть бути індивіди, групи, класи, навіть культури.

2) Конфлікт виникає у зв'язку з наявністю ознаки позиційного і ознаки дефіциту джерел. У першому випадку мова йде про неможливість одночасного виконання однієї і тієї ж ролевої функції двома суб'єктами, що ставить їх у відношення змагальності; у другому - про недостатність яких-небудь цінностей, унаслідок чого два суб'єкти одночасно не можуть задовольнити свої домагання повною мірою.

3) Конфлікт виникає тільки у тому випадку, коли сторони прагнуть до отримання вигоди за рахунок один одного, унаслідок чого само конфліктна поведінка виглядає як прагнення ліквідувати, або, як мінімум, поставити під контроль іншу сторону.

4) Конфліктною виявляється така взаємодія, при якій дії конфліктуючих сторін направлені на досягнення несумісних і взаємовиключних цілей (цінностей), а тому і приводять до зіткнення один з одним.

5) Найважливішим аспектом конфліктних відносин є влада, бо в конфлікті завжди йде мова про спробу досягнення, зміни або збереження пануючої суспільної позиції-здатності контролювати і направляти поведінку іншої сторони.

Суперництво часто виливається у відкриті зіткнення, в конфлікти. Визначимо соціальний конфлікт, як спробу досягти винагороди шляхом відчуження, підпорядкування або навіть фізичного знищення суперників. Конфліктами пронизано все життя суспільства, і ми можемо спостерігати їх повсюдно - від елементарної бійки або сімейної сварки до воїн між державами.

Основними соціальними передумовами конфліктів є:

1) соціальна нерівність - тобто нерівномірний розподіл між членами суспільства і групами багатства, впливу, інформації, пошани і інших соціальних ресурсів;

2) культурна неоднорідність - тобто співіснування в суспільстві різних систем цінностей, різних уявлень про світ, різних поведінкових стандартів.

Але соціальні передумови самі по собі не обов'язково приводять до конфліктних зіткнень. Суб'єктами конфліктів зрештою завжди є конкретні люди - або окремі особи, або люди, об'єднані в групи. Для того, щоб соціальні передумови конфлікту дійсно привели до конфлікту, необхідна особова залученість, усвідомлення несправедливості положення, що склалося.

Основним особовим спонукальним мотивом конфлікту є незадоволена потреба. Існує багато різноманітних і досить детальних типологій людських потреб, ми приведемо найбільш просту. Потреби людини можуть бути розділені на наступні групи:

1) потреби фізичного існування (їжа, матеріальне благополуччя, потреби в продовженні роду і так далі);

2) потреба в безпеці;

3) соціальні потреби (потреби в спілкуванні, визнанні, любові, пошани і ін.);

4) вищі потреби (у творчості, духовному зростанні, самореалізації). Цей тип потреб виявляється не у всіх людей, але якщо подібні потреби заявляють про себе, вони здатні відтіснити решту всіх потреб, зводячи їх до мінімуму.

Коли яка-небудь потреба не знаходить задоволення, чоловік відчуває незадоволеність, неспокій, страх і інші негативні емоції. Чим довше триває стан незадоволеності, тим сильніше ці емоції, тим важче стан людини. Можливі три варіанти поведінки людини в ситуації незадоволеності:

1) можна відступити, перестати прагнути до задоволення потреби;

2) пошукати обхідний шлях задоволення потреби;

3) шляхом агресії добитися бажаного. Третій шлях найчастіше і веде до конфліктів (хоча і другий чреватий конфліктом, якщо «обхідні шляхи» приводять до зіткнення з нормами, що склалися в суспільстві). Об'єктом агресії виступає той об'єкт, який перешкоджає задоволенню потреби. Це може бути людина, група, суспільство в цілому. Той, на кого направлена агресія, у свою чергу, відповідає агресивною дією. Так виникає конфлікт.

Об'єкт агресії може бути визначений неправильно, тобто винуватцем ситуації вважається той, хто таким не є. Це явище називається помилковою ідентифікацією і зустрічається дуже часто. Помилкова ідентифікація може виникнути мимоволі, як результат помилки, Проте можливе свідоме

маніпулювання свідомістю збуджених людей, їх нацьковування на неугодних осіб або групи, що робиться зазвичай тими, кому така дезінформація вигідна.

Проте і незадоволені потреби самі по собі не приводять до конфліктів. Якщо людина або група сприймають своє пригнічене, ущемлене становище як щось буденне, звичне, закладене в самому «ході речей», то конфлікт може і не виникнути. У основі виникнення конфлікту лежить усвідомлення несправедливості ситуації, що склалася (природно, з погляду зацікавленої сторони). Але і в таких умовах конфлікт виникає не завжди. Невизначеність наслідків майбутнього конфлікту, страх відплати, неорганізованість (якщо мова йде про суспільство) перешкоджають виникненню конфліктів.

Роль незадоволених потреб у виникненні конфлікту очевидна, якщо ми маємо справу з конфліктом індивідів або невеликих груп. Але якщо мова йде про конфлікті держав? Яку роль грають «незадоволені потреби» в цьому випадку? «Держава» само по собі не може ні ухвалювати рішень, ні вступати в конфлікти. Ухвалювати рішення, вступати в конфлікти можуть лише люди. Політику будь-якої держави також визначають конкретні люди — члени уряду, президенти і так далі. Саме ці люди і визначають, що є «потребою» тієї або іншої держави в даний момент. Тому навіть в таких глобальних конфліктах, як війни між державами, значення особистих спонукальних мотивів дуже велике. Але стосовно таких випадків краще говорити не про «задоволення потреб», а про «захист інтересів» суб'єктів конфлікту.

Суспільство із закладеною в його структурі соціальною нерівністю потенційно може призвести до конфліктів. У кожному суспільстві існують групи, чії потреби регулярно не задовольняються, та ігноруються інтереси.

Суспільство провокує конфлікти не тільки соціальною нерівністю. Кожне суспільство, як ми вже говорили вище, має певні культурні моделі, яким повинні відповідати його члени. Системи соціальних ролей наказують певні типи поведінки. Це веде до того, що люди, не відповідають стандартам, що склалися, опиняються або в ізоляції, або в конфлікті з соціальним середовищем.

Ступінь конфліктності в суспільстві зростає в ситуаціях анемії, політичної і економічної кризи. Нестабільність ситуації і невизначеність норм ведуть, по-перше, до того, що все більше людей не задовольняють свої потреби, і, по-друге, людям легко «переступити» рамки дозволеного, оскільки ці «рамки» в анемічному суспільстві втрачають чіткість.

Важливою межею кризових суспільств є широке розповсюдження відчуття незахищеності і страху. А це супроводжується зростанням агресивності, що не тільки провокує конфлікти, але і посилює їх характер.

2. Рівні соціальної організації та конфлікти на цих рівнях. Суб'єкти соціальних взаємодій.

Передісторія виникнення і генезис теорії соціальних конфліктів. Ще задовго до офіційного народження соціології існували теорії, що розглядають суспільство як організований конфлікт або боротьбу між індивідами і соціальними групами, між різними соціальними шарами суспільства, між різними країнами, релігіями, поколіннями, підлогами і так далі. Так відомий

англійський філософ Томас Гоббс в своїх переконаннях допускає великий елемент конфлікту у всіх соціальних відносинах, він не сумнівається в тому, що «людина людині вовк», а в суспільстві природним станом є «війна всіх проти всіх». Пізніше в кінці 19 ст. Герберт Спенсер зробив висновок про те, що суспільство відбирає в процесі природного відбору кращих з кращих. Сучасник Спенсера Карл Маркс розробив декілька інший погляд в даній області. Він припустив, що соціальна поведінка може бути кращим чином пояснено як процес конфлікту. Маркс зосередив увагу на боротьбі різних класів в суспільстві, на контраст в поглядах, висунутих Гоббсом.

Кажучи про соціологічні теорії соціального конфлікту, слід зупинитися на 3 основних, фундаментальних концепціях:

- концепція позитивно-функціонального конфлікту Льюїса Козера;
- конфліктна модель суспільства Ральфа Дарендорфа;
- загальна теорія конфлікту Кеннета Боулдінга.

Радикальні зміни, що відбуваються нині в країні зміни у механізмах суспільного розвитку, переділ власності і влади стимулюють конфліктність всіх прошарків суспільства, яким і без того через соціально-економічну природу властиві різного роду суперечності і зіткнення.

Конфлікт робить соціальні відносини мобільнішими. Звичні норми поведінки і діяльності індивідів, що раніше задовольняли їх, з дивовижною рішучістю відкидаються, і деколи без жодного жалю. Під впливом конфліктів суспільство може перетворюватися. Чим сильніше соціальний КОНФЛІКТ, тим помітніше його вплив на перебіг соціальних процесів, темпи їх здійснення.

У дев'ятнадцятому столітті багато мислителів (М. Вебер, Л. Гумплович і ін.) виходили з того, що конфлікт - це реальність, неминуче явище в житті суспільства і стимул соціального розвитку. З позицій історичного матеріалізму конфлікт розглядали К. Маркс і Ф. Енгельс, вони вважали, що конфлікти породжуються перш за все соціальною нерівністю і виявляються в класовій боротьбі. Саме класова боротьба не тільки неминуча, але і необхідна для виявлення і вирішення протиріч капіталістичного ладу.

Сучасне ж поняття «Соціальний конфлікт» було вперше введене в науковий обіг Георгом Зіммелем, німецьким філософом і соціологом, який саме так назвав одну зі своїх робіт, видану в першій чверті XX ст. Сьогодні теорією і практикою регулювання соціальних конфліктів в західній і вітчизняній соціології займається цілий ряд галузей.

При цьому теорія конфлікту протистоїть теорії структурно-функціонального аналізу суспільства. Представники функціоналізму дотримуються рівноважної, безконфліктної моделі суспільства.

Згідно поглядам прихильників цього напрямку, суспільство є «системою», життєдіяльність і єдність якої забезпечуються завдяки функціональній взаємодії її складових елементів, таких як держава, політичні партії, промислові об'єднання, профспілки, церква, сім'я і так далі

В середині XX ст. в соціології оформився напрям, який всесторонньо і глибоко досліджує проблему соціальних конфліктів. Найбільш відомими

представниками цього напрямку є Ральф Дарендорф, Льюїс Козер, Кеннет Еварт Боулдінг і ін.

Р. Дарендорф, німецький соціолог ліберальної орієнтації, створив *теорію конфліктної моделі суспільства* виходячи з того, що будь-яке суспільство постійно схильне до соціальних змін і внаслідок цього постійно випробовує соціальний конфлікт. Причиною формування і розвитку змін учений рахував конфлікт інтересів. Будь-яке суспільство, на його думку, використовує примушення. Для членів суспільства спочатку характерна нерівність соціальних позицій (наприклад, в розподілі власності і влади), це обумовлює і відмінність їх інтересів і устремлінь, що викликає взаємні тертя і антагонізм. Дарендорф приходить до висновку, що соціальна нерівність і породжені їм соціальні суперечності створюють соціальну напруженість і конфліктні ситуації. Інтереси суб'єктів безпосередньо впливають на формування конфлікту.

На думку Дарендорфа, основу соціального конфлікту часто складають політичні чинники: боротьба за владу, престиж, авторитет. Конфлікти можуть виникати в будь-якому співтоваристві, в якому є панування і підпорядкованість. Нерівність соціальних позицій означає неоднаковий доступ до ресурсів розвитку індивідів, соціальних груп або спілок у людей. А звідси і суперечності їх інтересів. Нерівність соціальних позицій відбита в самій владі, яка дозволяє одній групі розпоряджатися результатами діяльності інших груп людей.

Боротьба за володіння і розпорядження ресурсами, лідерство, владу і престиж роблять соціальні конфлікти неминучими. Конфлікт сприймається не як благо, а як неминучий спосіб вирішення протиріч.

Дарендорф стверджує, що конфлікти - це обов'язкові компоненти громадського життя. Їх неможливо усунути тільки тому, що ми не бажаємо їх виникнення, з ними треба вважатися як із реальністю. Конфлікти - джерела інновацій і соціальних змін; вони не дозволяють суспільству застоюватися, оскільки постійно створюють напругу. Згідно Дарендорфу придушення і «відміна» конфлікту приводять до його загострення. Тому задача полягає в тому, щоб уміти контролювати конфлікт: він повинен бути легалізований, інституціоналізований, розвиватися і вирішуватися на основі тих правил, що існують в суспільстві.

Американський соціолог Л. Козер в роботах «Функції соціальних конфліктів» (1956). «Продовження дослідження соціального конфлікту» (1967) обґрунтовує свою *теорію позитивно-функціонального конфлікту*. Під соціальним конфліктом він розуміє «боротьбу за цінності і претензії на певний статус, владу і ресурси, боротьбу, в якій цілями супротивників є нейтралізація, нанесення збитку або усунення супротивника».

Козер підкреслює, що будь-якому суспільству властиві неминуча соціальна нерівність, вічна психологічна незадоволеність членів суспільства, що породжують напруженість між індивідами і соціальними групами. Ця напруженість нерідко вирішується за допомогою різного роду конфліктів.

Загальна теорія конфлікту розроблена також американським соціологом К. Е. Боулдінгом в роботі «Конфлікт і захист: загальна теорія» (1963). Він

констатує, що в сучасних суспільствах можливо і необхідно регулювати соціальні конфлікти. Боулдінг вважає, що конфлікт не можна відокремити від суспільного життя. Уявлення про суть соціальних конфліктів дозволяє суспільству контролювати їх і управляти ними, передбачати їх наслідки. На думку Д. Боулдінга, конфлікт - це ситуація, в якій сторони розуміють несумісність своїх позицій і прагнуть випередити супротивника своїми діями; конфлікт є видом соціальної взаємодії, при якій сторони усвідомлюють своє протистояння і своє відношення до нього, - тоді вони свідомо організовуються, виробляють стратегію і тактику боротьби. Але все це не виключає того, що конфлікти можна і потрібно долати або обмежувати.

В цілому зарубіжні соціологи просунулися далеко уперед у вивченні соціальних конфліктів. У дослідженнях же радянських учених перш за все підкреслювалася матеріально-економічна і класова природа конфлікту. Це була марксистська концепція, яка зводилася до аналізу зіткнень між антагоністичними класами, - спрощений підхід до вивчення проблеми. І оскільки вважалося, що в соціалістичному суспільстві відсутні антагоністичні класи, значить, відсутні і конфлікти. Тому наукові дослідження з цієї проблеми майже не велися.

У останнє ж десятиліття ця тема почала широко освітлювати в статтях, монографіях, з'явилися монографічні дослідження, проводяться «круглі столи», присвячені проблемі соціальних конфліктів.

Цікаву типологію конфліктів запропонував професор університету Йельського Роберт Даль. На його думку, конфлікти підрозділяються на:

1) біполярні (двосторонні) і мультиполярні (багатосторонні) - залежно від числа протистоячих учасників конфлікту;

2) кумулятивні - в залежності, що перехреснюються, від схожості і відмінності складу учасників конфлікту;

3) конфлікти, що ведуть до поляризації і сегментації, - залежно від ступеня або рівня антагонізму учасників. Під поляризацією розуміється глибокий розкол суспільства на дві протилежні групи, суперечність між якими мирними засобами нерозв'язно, а сегментація - це дроблення суспільства на ряд шарів і груп з різними інтересами і цінностями, що конфліктують між собою, але при цьому стабільність суспільства гарантована системою взаємних поступок, переговорів, консультацій.

Залежно від форми прояву умов і часу протікання виділяються різні типи конфліктів:

1) по тривалості:

- короткочасні (від декількох хвилин до декілька годин);
- тривалі (від декількох годин до декількох діб);
- затяжні (безстрокові, для яких не знаходиться конструктивного рішення);

2) по прояву:

- приховані (видимих проявів конфлікту недостатньо для того, щоб судити про його наявність і особливості);

- частково приховані (видимі прояви конфлікту не дозволяють адекватно судити про його причини, глибину, дії учасників);
- відкриті (всі прояви конфлікту не ховаються учасниками, а іноді навіть приймають демонстративний характер);

3) по організації:

- навмисні (спеціально задумані і здійснені по заздалегідь наміченому плану);
- ненавмисні (що виникли випадково, без попередніх намірів по волі обставин, ситуацій);
- спровоковані (що виникли в результаті провокуючих слів або вчинків, обставин, що вимушують);
- ініціативні (один з учасників або одна із сторін виступає в ролі ініціатора, починаючи із слів або дій, що викликають конфлікт).

Відповідно до розглянутої типології конфліктів будь-яка конфліктна ситуація може бути віднесена по відповідній підставі (по суб'єктах, причинах, тривалості протікання, організації, прояви і так далі) до того або іншого типу. Порівняння різних типів при аналізі конкретної ситуації дає можливість правильнішої її оцінки і аналізу і, відповідно, ухвалення оптимальних варіантів з вирішення конфлікту.

Суб'єктами соціальних конфліктів виступають: особи, групи, класи, етнічні спільності, соціальні організації і інститути, політичні союзи, держави, міжнародні об'єднання. Відповідно розрізняються типи конфліктів: міжособові, внутрішньогрупові і міжгрупові, міжкласові і внутрікласові, етнічні (або національні), внутрішні конфлікти організацій і інститутів, конфлікти, що виникають між державами, тобто міжнародні.

3. Структура соціального конфлікту.

Конфлікт є складним за структурою соціальним явищем, його елементи тісно взаємодіють між собою. До найважливіших із них належать:

1. Сторони, що конфліктують. У соціальному конфлікті беруть участь щонайменше дві сторони (конфліктанти). Крім них, у конфлікті можуть бути задіяні й провокатори, співчуваючі, консультанти, посередники тощо. Соціолог повинен з'ясувати соціальні характеристики сторін (належність до певної страти, соціальна роль, службове становище, вік, стать, освіта — якщо йдеться про індивідів).

2. Зона конфліктної взаємодії. Конфлікт виникає лише за наявності предмета суперечки, який зумовлює зону взаємодії його учасників. Часто його важко розпізнати, конфліктанти іноді й самі нечітко його уявляють. У зв'язку з цим зона конфлікту є дуже рухомою, може розширюватися та звужуватися.

3. Уявлення про ситуацію. Кожний з конфліктантів має власне уявлення про всі обставини, що спровокували та супроводжують конфлікт. А це створює додаткові підстави для непорозумінь.

4. Причини, мотиви. Кількість їх може бути необмеженою. Іноді вони є відкритими, іноді прихованими, усвідомленими або навпаки. Самі вони спонукають до вступу в конфлікт, постаючи як сукупність об'єктивних та

суб'єктивних умов, що стимулюють конфліктну активність суб'єктів. Мотиви конфліктів конкретизуються у цілях, переслідуваних їх учасниками.

5. Умови, за яких відбувається конфлікт. З'ясування їх дає змогу розглядати конфлікт не як ізольовану систему, а як реальну соціальну ситуацію. Як правило, вони бувають політичними, економічними, культурними, психологічними тощо.

6. Дії. За конфліктної ситуації дії кожної зі сторін заважають іншій досягти мети й оцінюються як ворожі. Здебільшого вони проявляються у:

- створенні прямих або побічних перешкод для реалізації планів та намірів однієї зі сторін;
- невиконанні іншою стороною своїх обов'язків та зобов'язань;
- загарбанні або утриманні того, що, на думку цієї сторони, належить саме їй;
- нанесенні прямої чи побічної шкоди майну чи репутації;
- фізичному насильстві;
- погрозах та інших діях, що змушують протилежну сторону діяти всупереч своїй волі та обов'язкам;
- діях, що принижують гідність людини, соціальної спільноти.

Конфліктна поведінка має певні принципи, стратегії, тактики. Серед головних принципів визначають концентрацію, координацію сил, нанесення удару по найвразливіших зонах суперника, економію сил та часу тощо. Тактика поведінки у конфліктній ситуації може бути жорсткою, нейтральною, м'якою. У практичній реалізації вона передбачає:

- фізичне насильство, що має своїм наслідком винищення матеріальних цінностей, блокування чужої діяльності, наругу над особистістю, а інколи і вбивство;
- психологічне насильство (образи, зневагу, дискримінаційні заходи, негативну оцінку особистості, приниження, брутальність тощо);
- захоплення та утримання об'єкта конфлікту; найчастіше це відбувається тоді, коли сторони борються за матеріальний об'єкт;
- тиск (накази, погрози, шантаж, компромат, ультиматуми);
- демонстраційні дії (публічні висловлювання, скарги, суїцидальні спроби, голодування, пікетування);
- санкціонування - постає як вплив на опонента через збільшення робочого навантаження, зниження зарплати, накладання заборон, невиконання розпоряджень тощо;
- тактика коаліцій - виявляє себе у створенні союзів, розширенні можливостей протидії;
- фіксація власних позицій - передбачає використання фактів, логічних прийомів для підтвердження позиції, містить критику, прохання, переконання, висування пропозицій;
- дружельобність (коректне спілкування, демонстрацію готовності вирішувати проблему, надання необхідної інформації, допомоги, вибачення, заохочення);
- угоди - передбачає обмін благами, обіцянками, вибаченнями, поступками.

7. Наслідки. Можуть бути як позитивні, так і негативні, що залежить не лише від правомірності домагань, але й від перипетій боротьби.

Отже, для існування конфлікту необхідні конфліктна ситуація, що складеться об'єктивно; суб'єкти конфлікту; привід для його розгортання.

Механізм соціального конфлікту (процес його розвитку) містить декілька стадій:

Передконфліктна ситуація. Нерідко вона може бути благополучною, і тоді конфлікт розпочинається несподівано, під впливом зовнішніх чинників. Але найчастіше на цій стадії формуються передумови для конфлікту.

Інцидент. Він є першою сутичкою конфліктантів, зав'язуванням конфлікту. Інколи конфлікт може закінчитися на цій стадії (конфліктанти вирішують свої непорозуміння).

Ескалація. Виявляє себе в тому, що конфлікт реалізується в окремих актах - діях та протидіях конфліктуючих сторін. Може бути безперервною (ступінь напруги у відносинах постійно зростає) та хвилеподібною (періоди напруги змінюються тимчасовим затишшям). Кульмінація є крайньою точкою ескалації, коли напруга виражається у вибуховому акті.

Завершення конфлікту. Конфліктанти можуть вийти з конфлікту за допомогою одного зі способів - насильства, примирення, роз'єднання (розриву).

Післяконфліктна ситуація. Йдеться про ситуацію, яка виникає після розв'язання конфлікту. Вона може бути як конструктивною, так і деструктивною, та найчастіше містить елементи обох характеристик одночасно.